

66: Κοινωνιολογική Επιθεώρηση, τεύχος 2-3
Ιούλιος 2015

Η Ποιότητα Συλλογής Δεδομένων στις Σημερινές Πολιτικές-Εκλογικές Έρευνες. Μεθοδολογικά Προβλήματα και Επιδράσεις της Οικονομικής Κρίσης

Χριστόφορος Βερναρδάκης*

Περίληψη

Η παρούσα μελέτη εξετάζει ορισμένα σημαντικά μεθοδολογικά ζητήματα της συλλογής δεδομένων στις ποσοτικές εκλογικές-πολιτικές έρευνες της τελευταίας περιόδου. Αναλύει φαινόμενα όπως η αύξηση της μη-απόκρισης, η διακοπή της συνέντευξης, η μεγαλύτερη του συνηθισμένου απόκλιση μεταξύ σχεδιασθέντος και πραγματοποιηθέντος δείγματος. Υποστηρίζεται ότι τα μεθοδολογικά αυτά ζητήματα σχετίζονται με την οικονομική κρίση, καθώς προκύπτουν από αλλαγές στην καταναλωτική δυνατότητα των νοικοκυριών, αλλά και στη ψυχολογική επιβάρυνση μεγάλων τμημάτων του υπό διερεύνηση πληθυσμού. Οι αλλαγές αυτές έχουν σημαντικές επιπτώσεις στην πολιτική-εκλογική έρευνα. Έχουν καταστήσει πολύ δύσκολη την εκτίμηση της εκλογικής επιρροής των κομμάτων, αλλά και την παρακολούθηση βασικών δεικτών πολιτικής συμπεριφοράς. Το κείμενο προτείνει ορισμένους τρόπους διαχείρισης αυτών των μεροληψιών, τόσο σε επίπεδο συλλογής δεδομένων, όσο και σε επίπεδο στατιστικής ανάλυσης των δεδομένων.

1. Εισαγωγή

Η διενέργεια ποσοτικών ερευνών με συλλογή δεδομένων μέσω τηλεφώνου εδραιώθηκε στην Ελλάδα μετά το 2004. Μέχρι τότε η συλλογή δεδομένων βασιζόταν στην «πρόσωπο-με-πρόσωπο» («face-to-face») συνέντευξη, ενώ οι τηλεφωνικές έρευνες συνιστούσαν εξαίρεση. Από τον κανόνα αυτόν δεν εξαιρούνταν οι πολιτικές και εκλογικές έρευνες.

Ο λόγος της καθυστέρησης της εισαγωγής του τηλεφώνου ως μέσου συλλογής δεδομένων οφείλεται σε δύο κύριους λόγους. Ο πρώτος είναι το αίσθημα α-

* Ο Χριστόφορος Βερναρδάκης είναι Επίκουρος Καθηγητής Πολιτικής Επιστήμης στο Τμήμα Πολιτικών Επιστημών του ΑΠΘ. Η διεύθυνση του ηλεκτρονικού ταχυδρομείου του είναι: xvernard@gmail.com.

σφάλειας που δημιουργούσε ο προηγούμενος «κλασικός» τρόπος συλλογής. Ο δεύτερος ότι η μέση κάλυψη τηλεφώνων ανά νοικοκυριό έφτανε μέχρι και τα μέσα της δεκαετίας του '90 το 75%-80% των νοικοκυριών, όντας αρκετά χαμηλότερη από τον ευρωπαϊκό μέσο όρο, με αποτέλεσμα να εγκυμονούνται κίνδυνοι μεροληψίας στην αντιπροσωπευτικότητα των δειγμάτων.

Ωστόσο, ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '90 η πραγματικότητα αλλάζει. Η τηλεφωνική κάλυψη μεγαλώνει και μάλιστα υπερβαίνει το 100%, καθώς πολλά νοικοκυριά αποκτούν δύο, τρεις ή και περισσότερες τηλεφωνικές γραμμές. Ταυτόχρονα, η κατάχρηση των «face-to-face» ερευνών, το μεγάλο οικονομικό κόστος τους, η περιορισμένη αναγκαστικά (και λόγω χρονικών περιορισμών) διασπορά του δείγματός τους, έχει μειώσει κατά πολύ το ποσοστό απόκρισης (response rate), με αποτέλεσμα να καθίσταται εξαιρετικά δύσκολη η διαχείριση των δεδομένων τους.

Έτσι, μετά το 2004¹ γενικεύεται η χρήση των τηλεφωνικών ερευνών, σε όλα τα ερευνητικά αντικείμενα. Η «καινούργια» μέθοδος είχε βεβαίως τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά της. Βασικό της επιστημονικό-μεθοδολογικό πλεονέκτημα είναι η δυνατότητα μεγαλύτερης γεωγραφικής- χωρικής διασποράς του δείγματος και επομένως η σημαντική αύξηση του ποσοστού απόκρισης των ερευνών (Ellis and Krosnick 1999, Brogan et al. 2001). Ένα άλλο επίσης πλεονέκτημα είναι ο (πολύ) μικρότερος χρόνος που απαιτείται για τη συλλογή δεδομένων και κατ' επέκταση για την ολοκλήρωση μιας έρευνας, γεγονός που αλλάζει ριζικά το περιβάλλον των ποσοτικών ερευνών και κυρίως αυτών που ασχολούνται με τη «μέτρηση γνώμης» σε μια συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Είχε βεβαίως και ορισμένα σοβαρά μειονεκτήματα, τα σημαντικότερα εκ των οποίων ήταν: α) η σταθερή υποαντιπροσώπηση ή υπεραντιπροσώπηση ορισμένων δημογραφικών ομάδων (Ellis and Krosnick 1999) και β) η ανάγκη να τροποποιηθούν σχεδόν ριζικά τα παλαιά ερωτηματολόγια, αφού η τεχνική της τηλεφωνικής συνέντευξης απαιτούσε διαφορετική διαχείριση των ερωτήσεων και κλιμάκων τοποθέτησης και, βεβαίως, διέθετε πολύ μικρότερο χρόνο συνέντευξης (Holbrook, Green and Krosnick 2003).

Το δεύτερο «μειονέκτημα» ξεπεράστηκε σχεδόν εύκολα. Χρειάστηκε λίγος χρόνος πειραματισμού και ωρίμανσης και τα ερωτηματολόγια προσαρμόστηκαν στην τηλεφωνική τεχνική της συνέντευξης. Το πρώτο και βασικότερο όμως μειονέκτημα δεν ξεπεράστηκε, παρά το γεγονός ότι εφαρμόζονταν πολλές τεχνικές

¹ Σε ότι αφορά στις πολιτικές και εκλογικές έρευνες ειδικότερα, οι εκλογές του 2004 είναι καθοριστικές. Η VPRC, παράλληλα με τις «face-to-face» έρευνες, καθιερώνει το *Πολιτικό Βαρόμετρο* παρακολούθησης των εκλογικών τάσεων σε εβδομαδιαία βάση. Παρά την πρώτη αρνητική αντίδραση των άλλων εταιρειών του κλάδου (μαζί με την κυβερνητική τότε αντίδραση ότι οι τηλεφωνικές έρευνες είναι εκτός επιστημονικής δεοντολογίας!), η τηλεφωνική έρευνα αποδεικνύεται πολύ επιτυχημένη και το επόμενο διάστημα εδραϊώνεται ως μέθοδος ποσοτικής έρευνας.

για τον περιορισμό του. Ως ένα βαθμό είναι και ανέφικτο να ξεπεραστούν. Υπάρχουν επιμέρους πληθυσμοί, όπως ηλικιωμένοι, ασθενείς, νοικοκυρές, κ.ά., που έχουν περισσότερες πιθανότητες να βρίσκονται στο σπίτι τους κατά τη διάρκεια των ωρών πραγματοποίησης μιας έρευνας σε σχέση με άλλους πληθυσμούς, όπως νεότερες ηλικιακές ομάδες, ελεύθεροι επαγγελματίες, κ.α. Η μεροληψία αυτή είναι σύμφυτη των τηλεφωνικών ερευνών στα νοικοκυριά και επιτάθηκε ακόμη περισσότερο με τη διάδοση της κινητής τηλεφωνίας και τη μείωση της χρήσης του τηλεφώνου στο σπίτι. Ωστόσο, στην περίπτωση των εκλογικών και πολιτικών ερευνών πάνω στις οποίες εστιάζεται το ενδιαφέρον αυτού του κειμένου, η τελική επίδραση των δημογραφικών μεροληψιών ήταν σχετικώς μικρή. Και αυτό, γιατί το περιβάλλον του κομματικού και κοινωνικού ανταγωνισμού ήταν πολύ σταθερό (υπήρχε ένας σταθερός δικομματισμός του 80-90% του εκλογικού σώματος, ένας περιορισμένος βαθμός εκλογικής μεταβλητότητας, ισχυρές κομματικές ταυτίσεις και υψηλή συμμετοχή στις εκλογές), οι δομές εκλογικής και πολιτικής συμπεριφοράς ακολουθούσαν σταθερούς δρόμους συνοχής, η ψήφος δεν είχε ισχυρές ηλικιακές διαφοροποιήσεις ή διαφοροποιήσεις φύλου, και όταν είχε τέτοιες διαφοροποιήσεις ήταν πολύ εύκολα εντοπίσιμες.

Όλα αυτά μέχρι το 2010, ωστόσο η εξέλιξη της οικονομικής κρίσης και της επακόλουθης κοινωνικής κρίσης αλλάζει ριζικά το περιβάλλον των ερευνών, κυρίως ως προς τη συλλογή δεδομένων στις τηλεφωνικές έρευνες, όπως ακριβώς άλλαξε και την αρχιτεκτονική του κομματικού συστήματος, διαλύοντας τον παλιό σταθερό δικομματισμό. Σταδιακά, ένα σημαντικό μέρος των νοικοκυριών διακόπτει τη σταθερή τηλεφωνική σύνδεση, κρατώντας μόνο τη χρήση κινητού, ενώ τα «κομμένα τηλέφωνα» λόγω αδυναμίας πληρωμής πολλαπλασιάζονται. Ένα άλλο μέρος των νοικοκυριών επιλέγει για οικονομικούς λόγους τη χρήση εναλλακτικών παρόχων, για τους οποίους δεν υπάρχουν βάσεις δεδομένων και επομένως είναι αδύνατον να συμπεριληφθούν στο δειγματοληπτικό πλαίσιο. Όλη αυτή η διαφοροποίηση, η οποία μάλιστα δύσκολα αποτυπώνεται και στατιστικά, λόγω έλλειψης επίσημων στοιχείων,² έχει διαφοροποιήσει σημαντικά την ποιότητα συλλογής δεδομένων. Ταυτόχρονα, οι ψυχολογικές επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης στη διενέργεια των ερευνών γίνονται όλο και περισσότερο έντονες. Οι αρνήσεις συμμετοχής πολλαπλασιάζονται, οι διακοπές των συνεντεύξεων εκτοξεύονται. Συνολικά, οι έρευνες αρχίζουν να αντιμετωπίζονται με εξαιρετική καχυποψία και να ενσωματώνουν επάλληλες μεροληψίες.

Το κείμενο αυτό έχει στόχο να εντοπίσει τις βασικές αλλαγές που έχουν συνελεστεί σε μια σειρά ποιοτικών εσωτερικών χαρακτηριστικών στις ποσοτικές πολιτικές και εκλογικές τηλεφωνικές έρευνες κατά την πρόσφατη χρονικά περίοδο, αξιοποιώντας τη γνώση αντίστοιχων κατά καιρούς αποτιμήσεων (Couper

² Ανεπίσημα στοιχεία κάνουν λόγο για 20% περίπου λιγότερες συνδέσεις σταθερών τηλεφώνων ΟΤΕ τα τελευταία 4 χρόνια.

1997). Μια πρώτη προσπάθεια αποτίμησης της ποιότητας συλλογής δεδομένων είχε πραγματοποιηθεί στις αρχές του 2011 και παρατηρούσε τις μεταβολές που είχαν ως χρονικό σημείο εκκίνησης το 2010 (Βερναρδάκης και Μανουσογιαννάκη 2011). Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι οι βασικοί δείκτες, όπως καταγράφηκαν στο ερευνητικό περιβάλλον το 2010 έως και τις αρχές του 2011, παρέμειναν σταθεροί και τα επόμενα χρόνια με ελάχιστες διαφοροποιήσεις. Το παρόν κείμενο επεκτείνει την ίδια προβληματική συμπεριλαμβάνοντας και τα στοιχεία των προ-Ευρωεκλογικών ερευνών του 2014.

2. Η εξέλιξη ορισμένων βασικών παραμέτρων των τηλεφωνικών ερευνών

Στον Πίνακα 1 που ακολουθεί μπορεί κανείς να παρακολουθήσει την εξέλιξη του ποσοστού απόκρισης στις τηλεφωνικές έρευνες αναλυτικά κατ' έτος μετά το 2007 και αθροιστικά για την περίοδο 2004-2006. Ποιό είναι το ποσοστό του πληθυσμού που ανταποκρίνεται (που «συμμετέχει») στις έρευνες; Ο δείκτης του ποσοστού απόκρισης (response rate) είναι πολύ σημαντικός για τη γενική εγκυρότητα μιας συλλογής δεδομένων σε ποσοτική έρευνα, ακριβώς γιατί μπορεί να θεμελιώσει πιο αξιόπιστα και «γενικεύσιμα», ως προς το γενικό πληθυσμό της έρευνας, συμπεράσματα. Για να επιτύχει ο συνεντευκτής μια πλήρη συνέντευξη ή συμπλήρωση ερωτηματολογίου απαιτείται ένας μεγάλος αριθμός τηλεφωνικών κλήσεων και επαφών. Το ποσοστό επιτυχίας αποτυπώνεται στον Πίνακα 1, όπου για παράδειγμα το 2007 το ποσοστό των συμπληρωμένων (επιτευχθεισών) συνεντεύξεων έφτανε το 9.5% των πραγματοποιημένων τηλεφωνικών κλήσεων και το 20% των πραγματοποιημένων επαφών.³ Αντίστοιχα, για την περίοδο 2004-

³ Για να έχει ο αναγνώστης μια πιο σφαιρική εικόνα της διαδικασίας συλλογής δεδομένων, ας σκεφτεί ως εξής: πραγματοποιούνται, π.χ. 100 τηλεφωνικές κλήσεις (προφανώς βάσει του καταναμημένου δείγματος ανά περιοχή). Από το σύνολο των κλήσεων που γίνονται ένας αριθμός τηλεφώνων δεν απαντά, ένας άλλος αριθμός τηλεφώνων έχει την ένδειξη «κομμένο» ή «δεν λειτουργεί προσωρινά», ένας άλλος μικρότερος αριθμός τηλεφώνων έχει συνεχώς την ένδειξη του κατελημμένου. Εντέλει πραγματοποιείται κάποια επαφή, δεν είναι όμως σίγουρο ότι θα πραγματοποιηθεί και η συνέντευξη. Υπάρχει καταρχήν η περίπτωση της άρνησης συμμετοχής στην έρευνα (η απόφαση συμμετοχής σε μια έρευνα είναι μια διαδικασία εξίσου πολύπλοκη που ξεπερνά το αντικείμενό μας, για μια ανάλυση του ζητήματος σε μια ειδική γεωγραφική και πληθυσμιακή περίπτωση βλ., Gordon and Schmidt 2010). Υπάρχει κατόπιν η περίπτωση το πρόσωπο να είναι κάτω των 18 ετών, ή να είναι αλλοδαπός/ή ή ηλικιωμένος/η με ανυπέρβλητη δυσκολία συνεννόησης. Υπάρχει η περίπτωση η επαφή να έχει γίνει σε επαγγελματικό χώρο, επομένως να είναι αδύνατη η συνέντευξη. Υπάρχει τέλος η περίπτωση η επαφή να έχει γίνει με «ακατάλληλο άτομο» ως προς κάποιο δημογραφικό δεδομένο και, τέλος, υπάρχει η περίπτωση να διακοπεί ξαφνικά η συνέντευξη λόγω κάποιου προβλήματος ή λόγω αντίδρασης του ερωτώμενου σε κάποιες ερωτήσεις. Τα αναλυτικά αυτά δεδομένα που «κρύβονται» πίσω από την «κουρτίνα» των ερευνών αποτελούν ουσιαστικά δεδομένα της έρευνας, γιατί υποκρύπτουν πολλές φορές κρίσιμες και σοβαρές ερευνητικές πληροφορίες.

2006 οι επιτυχημένες συνεντεύξεις αποτελούσαν το 9.4% των τηλεφωνικών κλήσεων και το 28.1% των πραγματοποιημένων επαφών.

Πίνακας 1. Εξέλιξη του ποσοστού απόκρισης (response rate) των τηλεφωνικών ερευνών 2004-2014 (ποσοστά %)

Έτος	Ποσοστό (%) επιτυχημένων συνεντεύξεων ως προς τις τηλεφωνικές κλήσεις	Ποσοστό (%) επιτυχημένων συνεντεύξεων ως προς τις πραγματοποιηθείσες επαφές
2004-2006	9.4	28.1
2007	9.5	20.0
2008	7.5	17.8
2009	11.4	27.2
2010	7.5	18.8
2011	8.5	20.6
2012	8.3	21.6
2013	8.0	20.7
2014 (έως και Μάιο)	7.0	20.0

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων των Field Reports της VPRC.

Μια γενική παρατήρηση στη χρονοσειρά των παραπάνω δεδομένων είναι το γεγονός ότι μετά το 2010 αλλάζουν κατά πολύ οι συνθήκες στη συλλογή δεδομένων τηλεφωνικών ερευνών. Για την περίοδο 2004-2009 το μέσο ποσοστό των επιτυχημένων συνεντεύξεων ως προς τις τηλεφωνικές κλήσεις φτάνει το 9.45%, ενώ για την περίοδο 2010-2014 πέφτει στο 7.86%. Αντίστοιχα, οι επιτυχημένες συνεντεύξεις αποτελούν για την περίοδο 2004-2009 το 23.27% των πραγματοποιημένων επαφών, όμως για τη μετέπειτα περίοδο 2010-2014 το ποσοστό πέφτει στο 20.34%.

Θα επανέλθουμε στη βαρύτητα των παραπάνω μεταβολών, αφού παρατηρήσουμε για λίγο τα στοιχεία του Πίνακα 2, που δείχνουν τη δήλωση κομματικής προτίμησης (σε όλα τα κόμματα και τις ομάδες) από το 2004 έως το 2014 (έως και Μάιο). Όπως αποτυπώνεται, το 2010 αποτελεί ένα σημείο-τομή στη διερεύνηση των κομματικών επιλογών. Για την περίοδο 2004-2009 το μέσο ποσοστό δήλωσης κομματικής προτίμησης (δηλαδή πρόθεσης ψήφου) έφτανε το 75.7%. Το ίδιο μέσο ποσοστό για την περίοδο 2010-2014 φτάνει μόλις το 48%. Πρακτικά αυτό σημαίνει ότι μόλις ένας/μία στους/στις δύο συμμετέχοντες/ουσες στις πολιτικές-εκλογικές έρευνες δηλώνει (οποιαδήποτε) κομματική προτίμηση.

Πίνακας 2. Εξέλιξη της δήλωσης «κομματικής προτίμησης» στις τηλεφωνικές έρευνες 2004-2014 (ποσοστά %)

Έτος	Ποσοστό (%) που δηλώνει κομματική προτίμηση
2004-2006	78.2
2007	75.3
2008	73.7
2009	75.6
2010	37.9
2011	39.3
2012	56.9
2013	48.2
2014 (έως και Μάιο)	57.8

Πηγή: Επεξεργασία Αθροιστικών Ετήσιων Δεδομένων προς VPRC.

Επίσης, ενώ κατά την περίοδο 2004-2009 ο δείκτης «κομματικής προτίμησης» δεν έχει έντονες διακυμάνσεις, κατά τη δεύτερη περίοδο 2010-2014 παρατηρεί κανείς ότι κινείται πολύ χαμηλά στις μη-προεκλογικές χρονιές και ανακάμπτει σχετικά στις προεκλογικές (χωρίς ποτέ βεβαίως να φτάνει τα επίπεδα των παλαιότερων χρόνων).⁴ Μπορούμε τώρα να επιχειρήσουμε μία σύνδεση των δύο παραπάνω Πινάκων (1 και 2), έτσι ώστε να διαφωτίσουμε περισσότερο τα σκοτεινά σημεία των τηλεφωνικών ερευνών ως προς το παραγόμενο πρωτογενές αποτέλεσμά τους. Στον Πίνακα 3 αποτυπώνεται το ποσοστό της δήλωσης κομματικής προτίμησης ως προς τις επιτευχθείσες επαφές που έγιναν κατά τη συλλογή των δεδομένων. Όσο μεγαλύτερο είναι το ποσοστό αυτό τόσο περισσότερο ικανοποιητική και «ασφαλής» σε τελικές εκτιμήσεις για τη δύναμη των κομμάτων είναι η εικόνα που προκύπτει από τα πρωτογενή στοιχεία των ερευνών.

⁴ Η περίοδος 2010-2014 συμπεριλαμβάνει τις προεκλογικές χρονιές 2012 (διπλές Βουλευτικές εκλογές) και 2014 (Ευρωεκλογές). Διευκρινίζεται ότι το ποσοστό για το 2014 προκύπτει έως και τον Μάιο (δεν είναι σε ετήσια βάση).

Πίνακας 3. Εξέλιξη της ποσοστιαίας σχέσης «κομματικής προτίμησης» ως προς τις πραγματοποιηθείσες επαφές στις τηλεφωνικές έρευνες 2004-2014 (ποσοστά %)

Έτος	Ποσοστό (%) δήλωσης κομματικής προτίμησης προς το response rate (Επαφές)
2004-2006	21.9
2007	14.5
2008	13.1
2009	20.5
2010	7.1
2011	8.1
2012	12.2
2013	9.9
2014 (έως και Μάιο)	11.6

Πηγή: Επεξεργασία δεδομένων των Field Reports της VPRC.

Για την περίοδο 2004-2009 το μέσο ποσοστό διαμορφώνεται στο 17.5%. Για την επόμενη περίοδο 2010-2014 το μέσο ποσοστό είναι μόλις 9.78%. Συγκρίνοντας τις προεκλογικές χρονιές μεταξύ τους καταγράφονται μεγάλες διαφορές. Το 2004 το ποσοστό είναι περίπου 22% (αν για τη χρονιά αυτή θεωρήσουμε ένα ανάλογο με το μέσο ποσοστό της περιόδου), το 2007 έδινε δήλωση ψήφου το 14.5% των επιτευχθεισών επαφών, το 2009 το 20.5%. Αντίστοιχα στην επόμενη υπο-περίοδο, το 2012, επίσης προεκλογική χρονιά, το ποσοστό είναι 12.2%, ενώ για το 2014 (χρονιά Ευρωεκλογών) το ποσοστό φτάνει το 11.6% και μάλιστα χωρίς να υπολογίζονται οι επόμενοι μετεκλογικοί μήνες. Μεταξύ 2004 και 2014 δηλαδή, περνάμε από το 22% στο 12%, μια πολύ σημαντική μείωση στατιστικά.

Το συμπέρασμα επομένως είναι ότι η πρωτογενής πρόθεση ψήφου που καταγράφεται τα τελευταία τέσσερα χρόνια στις πολιτικές έρευνες έχει χαμηλό βαθμό εγκυρότητας και σημαντικό (όπως και άγνωστο) βαθμό απόκλισης από την πραγματική συμπεριφορά του εκλογικού σώματος. Το γεγονός αυτό οφείλεται στη μεγάλη αλλαγή της «οικολογίας» των ερευνών,⁵ κυρίως ως προς τις συνθήκες συλλογής δεδομένων.

Ταυτόχρονα, μία άλλη συνθήκη έρχεται να επιβεβαιώσει ότι η σημερινή «οικολογία» των ποσοτικών ερευνών έχει αλλάξει δραματικά. Στον Πίνακα 4 παρουσιάζεται η εξέλιξη των αθροιστικών δηλώσεων «Λευκού», «Άκυρου» και «Αποχής» στις εκλογικές έρευνες. Και στο ζήτημα αυτό η διαφορά των δύο υπο-

⁵ Με τον όρο «οικολογία» υποδηλώνονται εδώ οι συνθήκες και οι μηχανισμοί που διαμορφώνουν το εσωτερικό περιβάλλον μιας συγκεκριμένης έρευνας, η συγκεκριμένη δηλαδή δόμηση όλων των επιμέρους συνιστωσών της.

περιόδων 2004-2009 και 2010-2014 είναι μεγάλη. Η πρώτη εμφανίζει μέσο αθροιστικό ποσοστό 9.6%, ενώ η δεύτερη 27.2%. Η βασική επομένως παρατήρηση που προκύπτει -σε συνάρτηση και με την πτωτική τάση της «δήλωσης κομματικής προτίμησης»- είναι ότι το «περιβάλλον» της πολιτικής-εκλογικής έρευνας λειτουργεί πλέον περισσότερο ως χώρος έκφρασης και καταγραφής μιας (δημοσκοπικής) πολιτικής διαμαρτυρίας, κατά κύριο λόγο στις μη-εκλογικές χρονιές.

Πίνακας 4. Εξέλιξη της δήλωσης «Λευκό»-«Άκυρο»-«Αποχή» στις τηλεφωνικές έρευνες 2007-2014 (ποσοστά %)

Έτος	Ποσοστό (%) της δήλωσης «Λευκό» - «Άκυρο» - «Αποχή»
2004-2006	7.5
2007	10.2
2008	13.9
2009	6.8
2010	40.1
2011	32.7
2012	18.5
2013	33.0
2014 (έως και Μάιο)	11.6

Πηγή: Επεξεργασία Αθροιστικών Ετήσιων Δεδομένων ερευνών της VPRC.

Πόσο κοντά είναι ωστόσο η καταγραφή αυτή σε σχέση με την εκφραζόμενη στις κάλπες αντίστοιχη επιλογή; Τα διαθέσιμα δεδομένα δείχνουν ότι για την περίοδο 2004-2009 η καταγραφόμενη δημοσκοπική «διαμαρτυρία» ταυτίζεται ποσοστιαία με την πραγματική, έτσι όπως εκφράστηκε στα εκλογικά αποτελέσματα. Για τις εκλογές του 2012 μπορεί να δει κανείς μια σχετικά μικρή υποεκτίμηση (η «Αποχή» και η «Λευκή» ή «Άκυρη» ψήφος φτάνει το 24% περίπου στις πρώτες εκλογές του Μαΐου 2012 και το 26% στις δεύτερες εκλογές του Ιουνίου). Όμως, στις Ευρωεκλογές του 2014 η υποεκτίμηση γίνεται πολύ μεγάλη. Ενώ η καταγραφείσα πραγματική αποχή μαζί με τα λευκά και άκυρα έφτασαν από κοινού το 32.3%, η δημοσκοπική καταγραφή το δείχνει μόλις στο 11.6%.⁶ Η υπόθεση που φαίνεται να ισχύει έχει ως εξής: μετά το 2010 οι δημοσκοπήσεις αποτυπώνουν ένα μεγάλο «κύμα διαμαρτυρίας», το οποίο όμως μειώνεται στις εκλογικές χρονιές (δηλαδή το 2012 και το 2014). Το (δημοσκοπικό) κύμα διαμαρτυρίας μετατρέπεται σε αποχή από το (δημοσκοπικό) περιβάλλον και επομένως στη (δημοσκοπική) υποεκτίμηση της πολιτικής διαμαρτυρίας.

⁶ Για τα ποσοστά εκλογικής συμμετοχής και εκτιμώμενης πραγματικής αποχής στις ελληνικές εκλογές όλων των βαθμίδων βλ., Βερναρδάκης 2011 και Βερναρδάκης 2014.

3. Υποκρυπτόμενες στατιστικές συσχετίσεις που προκύπτουν στο νέο περιβάλλον των πολιτικών και εκλογικών τηλεφωνικών ερευνών

Ας δούμε τώρα ορισμένες στατιστικά σημαντικές συσχετίσεις⁷ που προκύπτουν από τη διαχείριση των δεδομένων από το 2010 έως σήμερα.

α) Η άρνηση της τηλεφωνικής συνέντευξης ακολουθεί θετική συσχέτιση με το άθροισμα των ποσοστών ΝΔ και ΠΑΣΟΚ ($r_s=0.509$, $p<0.05$). Δηλαδή, όσο περισσότεροι αρνούνται να συμμετάσχουν στην έρευνα τόσο περισσότερες πιθανότητες υπάρχουν να εμφανιστούν αυξημένα στην έρευνα τα ποσοστά της ΝΔ και του ΠΑΣΟΚ, δηλαδή των δύο «καθεστωτικών» πολιτικών οργανισμών.

β) Η διακοπή της τηλεφωνικής συνέντευξης ακολουθεί θετική συσχέτιση με τη δήλωση ψήφου σε κάποιο κόμμα ($r_s=0.726$, $p<0.05$). Δηλαδή, όσο περισσότεροι διακόπτουν τη συνέντευξη τόσο περισσότερο αυξάνεται το ποσοστό αυτών που δηλώνουν κομματική προτίμηση.

γ) Η διακοπή της τηλεφωνικής συνέντευξης ακολουθεί θετική συσχέτιση με το άθροισμα των ποσοστών ΝΔ και ΠΑΣΟΚ ($r_s=0.615$, $p<0.05$) που σημαίνει ότι, όσο περισσότεροι διακόπτουν τη συνέντευξη, τόσο περισσότερο αυξάνεται το ποσοστό όσων δηλώνουν ΠΑΣΟΚ και ΝΔ.

δ) Η διακοπή της τηλεφωνικής συνέντευξης ακολουθεί αρνητική συσχέτιση με τα ποσοστά της δήλωσης «Λευκό», «Άκυρο» ή «Αποχή» ($r_s=-0.527$, $p<0.05$). Δηλαδή, όσο περισσότεροι διακόπτουν τη συνέντευξη, τόσο περισσότερο μειώνεται η αναφορά σε «Λευκό» «Άκυρο» ή «Αποχή».

ε) Η διακοπή της τηλεφωνικής συνέντευξης ακολουθεί αρνητική συσχέτιση με τα ποσοστά των «αναποφάσιστων» ($r_s=-0.802$, $p<0.05$) που σημαίνει ότι, όσο περισσότεροι διακόπτουν τη συνέντευξη, τόσο περισσότερο μειώνεται το ποσοστό της δήλωσης «δεν έχω αποφασίσει».

Οι παραπάνω συσχετίσεις που εμφανίζονται συστηματικά στο περιβάλλον των εκλογικών και πολιτικών ερευνών τα τελευταία χρόνια έχουν οδηγήσει στη βάσιμη υποψία ότι αυτό που «βλέπουμε» από τα πρωτογενή αστάθμιστα δεδομένα των ερευνών χαρακτηρίζεται από τρεις και (+) μία γενικά «μεροληψίες». Η πρώτη «μεροληψία» αφορά στη «δημοσκοπική» υπεραντιπροσώπηση των δύο πρώτων κομμάτων. Μέχρι και τις εκλογές του 2012 η υπεραντιπροσώπηση αυ-

⁷ Οι στατιστικές συσχετίσεις που αναφέρονται παρακάτω έχουν προκύψει βάσει του δείκτη Spearman's Rho. Ο r_s είναι οι τιμές που λαμβάνει σε κάθε διαφορετική συσχέτιση ο συγκεκριμένος δείκτης.

τή αφορούσε τη ΝΔ και το ΠΑΣΟΚ.⁸ Στις Ευρωεκλογές του 2014 η υπεραντιπροσώπευση αυτή, αν και πολύ μικρότερης έκτασης, αφορούσε τη ΝΔ και το ΣΥΡΙΖΑ.

Η δεύτερη «μεροληψία» είναι αποτέλεσμα της πρώτης και αφορά την καταγραφόμενη «πολιτική δυσαρέσκεια» ή «πολιτική διαμαρτυρία». Το περιβάλλον των δημοσκοπήσεων καταγράφει, λόγω των αλληπάλληλων οικολογικών σφαλμάτων (ecological fallacies) που ενσωματώνει, μικρότερη δυσαρέσκεια από αυτή που υπάρχει στην κοινωνία. Οι δημοσκοπήσεις λαμβάνουν ένα χαρακτήρα συστηματικού εργαλείου, οι καταγραφόμενες «γνώμες» του οποίου κινούνται περισσότερο στους ιδεολογικούς «μέσους όρους», απωθώντας μεγάλο εύρος «διαφορετικών» απόψεων.

Η τρίτη «μεροληψία», που αφορά τις εκλογικές κυρίως τάσεις, έγκειται στο γεγονός ότι οι «ισχυροί» πολιτικοί παίκτες, αυτοί δηλαδή που έχουν μεγάλο βαθμό ιδεολογικής συνοχής, αποκτούν «τεχνητά» μεγαλύτερο «δημοσκοπικό βάρος» σε σχέση με αυτό που υπάρχει στο πραγματικό εκλογικό σώμα. Οι παίκτες αυτοί μπορεί να προέρχονται από όλο το πολιτικό και ιδεολογικό φάσμα και δεν είναι απαραίτητο να είναι τα μεγάλα σε ποσοστά κόμματα, μπορεί κάλλιστα να είναι και τα μικρά. Ο τρόπος διαχείρισης των περιπτώσεων αυτών είναι πλέον αρκετά περίπλοκος, καθώς δεν υπάρχει ένας «σίγουρος» μαθηματικός-στατιστικός τρόπος προσέγγισης του πραγματικού εκλογικού του βάρους και διόρθωσης του υπερεκτιμημένου «δημοσκοπικού».

Η τελευταία «μεροληψία» (η + μία που αναφέραμε παραπάνω) αφορά το μέρος του πληθυσμού που συμμετέχει περισσότερο στις έρευνες απέναντι σε ένα άλλο μέρος, πολύ μεγαλύτερο, που δεν συμμετέχει. Έως ένα βαθμό, το γεγονός αυτό παρατηρείτο και παλαιότερα. Ωστόσο, η σταθερότητα πριν το 2010 των εκλογικών, πολιτικών ή ιδεολογικών συμπεριφορών καθιστούσε σχεδόν σίγουρο ότι το μέρος του πληθυσμού που δεν «συμπεριελάμβαναν» οι δημοσκοπήσεις συμπεριφερόταν, όπως και το άλλο που «συμπεριελάμβαναν». Μετά το 2010, πέραν του ότι το μέρος του πληθυσμού που δεν «συμμετέχει» διογκώνεται πολύ, αρχίζει να έχει διαφορετικές συμπεριφορές απ' ό,τι το άλλο. Έχει κατά τα φαινόμενα επηρεαστεί πολύ περισσότερο από την οικονομική κρίση (π.χ. κομμένα τηλέφωνα, αλλαγές παρόχου κ.λπ.), έχει διαφορετική και πιο επιβαρυνμένη ψυχολογία, βρίσκεται πολλές φορές σε μεγάλη ένταση (γεγονός που διαφαίνεται από τη «βιαστικότητα» της άρνησης να συμμετάσχει στην έρευνα), έχει περισσότερο «αντισυστημική» και ιδιαίτερα πολωμένη προς την εξουσία συμπεριφορά, εκφράζει πολύ περισσότερο διαθέσεις πολιτικής κριτικής ή πολιτικής διαμαρτυρίας. Δεν πρόκειται μόνο για ένα ζήτημα κοινωνικής ένταξης ή κατάστασης, αλλά και για ζήτημα

⁸ Τα δεδομένα των ερευνών «έβλεπαν» δύο-τρεις μήνες προ των εκλογών, αλλά και τις τελευταίες ακόμα εβδομάδες τη ΝΔ πάνω από το όριο του 20% και το ΠΑΣΟΚ περίπου στην περιοχή του 17-18%. Το αποτέλεσμα των εκλογών του Μαΐου 2012 έδειξε ότι τα δύο αυτά ποσοστά ήταν διογκωμένα.

ιδεολογικής ή ψυχολογικής τοποθέτησης στα γεγονότα. Η ιδιαιτερότητα του πληθυσμού αυτού έρχεται να επιβαρύνει ακόμα περισσότερο τη δεδομένη διαφοροποίηση του πληθυσμού που υπήρχε και παλαιότερα στις τηλεφωνικές έρευνες και η οποία ήθελε να βρίσκονται στα επιτευχθέντα αστάθμιστα δείγματα τους περισσότεροι άνθρωποι μεγάλης ηλικίας, περισσότεροι συνταξιούχοι, σχεδόν καθόλου νεότερες ηλικίες, ελεύθεροι επαγγελματίες, κ.α.

4. Η διαχείριση των στατιστικών δεδομένων στις εκλογικές έρευνες στο «νέο πλαίσιο»

Οι αλλαγές στην ποιότητα των ερευνητικών δεδομένων έχουν θέσει, όπως είναι επόμενο, σοβαρά ερωτηματικά ως προς την ίδια την εγκυρότητα των σημερινών πολιτικών ή εκλογικών ερευνών, και κυρίως ως προς τη δυνατότητά τους να παρέχουν σαφείς ενδείξεις (και πολύ περισσότερο εκτιμήσεις) της εκλογικής δύναμης των κομμάτων και πολύ περισσότερο της κοινωνικής διάρθρωσης αυτής της δύναμης, που αποτελεί και το κατεξοχήν αντικείμενο της πολιτικής και εκλογικής κοινωνιολογίας. Η αλλαγή του πεδίου συνιστά πλέον ένα κρίσιμο αντικειμενικό πρόβλημα, απέναντι στο οποίο απαιτείται πολύ μεγαλύτερη προσοχή και πολύ καλύτερη διαχείριση. Όπως έδειξαν και τα στοιχεία που παρατέθηκαν παραπάνω, ο αντικειμενικός βαθμός εγκυρότητας των εκλογικών και πολιτικών ποσοτικών ερευνών έχει μειωθεί, ακολουθώντας τους ρυθμούς ρευστότητας που παρατηρούνται σε όλους τους τομείς της πολιτικής και κοινωνικής συμπεριφοράς.

Οι δυσκολίες πλέον στη διαχείριση των δεδομένων είναι πολλαπλές. Επομένως, οι «κλασικοί» τρόποι που ακολουθούνταν μέχρι σήμερα είτε είναι ξεπερασμένοι είτε τείνουν να ξεπεραστούν. Καταρχήν, οι μεγάλες αποκλίσεις μεταξύ σχεδιασθέντος και επιτευχθέντος δείγματος δεν είναι δυνατόν να διαχειρίζονται με τη μέθοδο της στάθμισης. Η στάθμιση έχει ως βασική προϋπόθεση ότι ο πληθυσμός που δεν βρέθηκε συμπεριφέρεται ακριβώς όπως αυτός που βρέθηκε. Η υπόθεση αυτή δεν ισχύει πλέον σε πολύ μεγάλο βαθμό. Επομένως, μια κλασική στάθμιση των δεδομένων κινδυνεύει να παράγει ακόμα μεγαλύτερη μεροληψία (Boy and Chiche 2000).

Η άλλη μεγάλη μεθοδολογική οδός είναι η διαχείριση των δεδομένων με βάση τις τεχνικές ανάλυσης χρονοσειράς δεδομένων. Πρόκειται ασφαλώς για πολύ καλύτερη διαχείριση, ωστόσο εμφανίζει πλέον και αυτή ορισμένα ισχυρά μειονεκτήματα. Το βασικό μειονέκτημα είναι ότι, όταν τα πρωτογενή δεδομένα συσσωρεύουν μεγάλες μεροληψίες, όπως γίνεται στη σημερινή συγκυρία, είναι εξαιρετικά δύσκολο να διαχωριστεί η συστηματική από την «τυχαία» μεταβολή.⁹ Επίσης

⁹ Όταν γίνεται διαχείριση δεδομένων χρονοσειράς και παρατηρούνται μεταβολές μεταξύ δύο χρονικών στιγμών το μεγάλο ερώτημα είναι πότε υπάρχει πραγματική μεταβολή τάσης και πότε η αλλαγή οφείλεται σε δειγματοληπτικό σφάλμα. Σε «κανονικές» εποχές, όταν δηλαδή η χρονοσειρά

κρίσιμο είναι το πρόβλημα, ότι η αντικειμενική πολιτική ή κοινωνική ρευστότητα δημιουργεί μεγάλα κενά στην εξέλιξη κάποιων δεικτών (δηλαδή απότομες μεταβολές μεγάλης έντασης), τις οποίες η ανάλυση χρονοσειράς δεν μπορεί να εκτιμήσει απόλυτα, λόγω του ότι «κρατά» και τις προηγούμενες «κανονικές» παρατηρήσεις στο μοντέλο της.

Το ερευνητικό πλαίσιο έχει καταστεί, επομένως, πολύ δύσκολο. Ο ερευνητής έχει να αναμετρηθεί με τεράστιες μεθοδολογικές δυσκολίες, όπου προφανώς «μαγικές» λύσεις δεν υπάρχουν. Αυτό που μπορεί να επισημανθεί, ειδικότερα στις πολιτικές και εκλογικές έρευνες, είναι ότι πλέον κάθε συγκεκριμένο κόμμα (ή κάθε συγκεκριμένη πολιτική πρότιμηση) έχει την καθαρώς δική της διαχείριση, η οποία μπορεί να είναι η αστάθμιστη ψήφος, μπορεί να είναι η σταθμισμένη με κάποιο δημογραφικό στοιχείο, μπορεί να είναι ο «σκληρός πυρήνας» της βεβαιότητας ψήφου,¹⁰ κ.ο.κ. Στο στοιχείο αυτό έρχεται να συνηγορήσει και η μεγάλη ρευστότητα του κομματικού συστήματος, η οποία απαιτεί τη συγκεκριμένη στατιστική διαχείριση κάθε κόμματος και όχι, όπως παλαιότερα, τη συνολική «κεντρική» στατιστική διαχείριση όλου του κομματικού φάσματος σε μια έρευνα. Επίσης, όλο και περισσότερο στη σημερινή επάλληλη κυκλικότητα των οικολογικών σφαλμάτων των δεδομένων που παρατηρούνται, αποκτά σημασία η μικτή διαχείριση μεθοδολογιών για κάθε πολιτικό κόμμα. Δηλαδή, μια διαδικασία μικρών σταθμίσεων στο εσωτερικό των μεθόδων ανάλυσης χρονοσειράς δεδομένων.

Βεβαίως, όλα αυτά απαιτούν μια μεγάλη προσπάθεια για παραγωγή έγκυρων πρωτογενών δεδομένων, δηλαδή με τη μικρότερη δυνατή απόκλιση μεταξύ σχεδιασθέντος και επιτευχθέντος δείγματος. Στη διαδικασία αυτή πρέπει να επισημανθεί ότι σταδιακά εισάγεται στο ερευνητικό περιβάλλον η διαδικτυακή συλλογή δεδομένων, η οποία ακόμα βρίσκεται σε πειραματικό στάδιο (Stephenson and Crête 2011). Η διαδικτυακή συλλογή μπορεί υπό σοβαρές προϋποθέσεις που ξεπερνούν τα όρια αυτού του κειμένου να συμβάλλει, παράλληλα με τις άλλες μεθόδους συλλογής δεδομένων (ή και μαζί, σε ένα καινούργιο μικτό σχεδιασμό μεθόδων-mixed mode design), σε μια «διόρθωση» των πρωτογενών στοιχείων, αλλά και σε μια αύξηση του ποσοστού απόκρισης των ερευνών.

δεδομένων ακολουθεί μικρές και σταθερές διακυμάνσεις, ένα μοντέλο που μπορούσε να εφαρμοστεί ήταν η εξομάλυνση του Kalman (Kalman smoothing), μια τεχνική που προσάρμοσαν οι Green, Gerber και De Boef (1999) στη μελέτη χρονοσειρών δημοσκοπήσεων.

¹⁰ Η «βεβαιότητα ψήφου» αναφέρεται στους «πολύ βέβαιους» ψηφοφόρους για κάθε κόμμα. Ειδικότερα για τους μικρούς συνδυασμούς ή κόμματα (π.χ. ΔΗΜΑΡ, ΚΚΕ, ΑΝΕΛ, κ.λπ.) η εμπειρία των τελευταίων εκλογών δείχνει ότι το τελικό τους ποσοστό είναι περίπου ισοδύναμο με τη «βεβαιότητα» ψήφου που κατέγραφε το καθένα από αυτά.

Βιβλιογραφία

- Boy, Daniel and Chiche, Jean (1999), «Η Ποιότητα των Ερευνών Πρόθεσης Ψήφου στην Γαλλία», στο Βερναρδάκης, Χρ. (επιμ.), *Η Κοινή Γνώμη στην Ελλάδα 1999-2000 – Ερευνες / Δημοσκοπήσεις*, Αθήνα, Εκδόσεις Νέα Σύνορα-Αιβάνης, σσ. 355-382.
- Brogan, Donna, Denniston Maxine, Liff Jonathan, Flagg Elaine, Coates Ralph and Brinton, Louise (2001), "Comparison of Telephone Sampling and Area Sampling: Response Rates and Within-household Coverage", *American Journal of Epidemiology*, τόμ. 11: 1119-1127.
- Couper, Mick (1997), "Survey Introductions and Data Quality", *Public Opinion Quarterly*, τόμ. 61 (2): 317-338.
- Ellis, Charles and Krosnick, Jon (1999), "Comparing Telephone and Face-to-Face Surveys in Terms of Sample Representativeness: A Meta-Analysis of Demographic Characteristics", National Election Studies: Technical Report No 59. Διαθέσιμο στο: <http://www.electionstudies.org/resources/papers/documents/nes010871.pdf>.
- Gordon, Galit and Schmidt, Peter (2010), "The Decision to Participate in Social Surveys: The Case of the Arab Minority in Israel – An Application of the Theory of Reasoned Action", *International Journal of Public Opinion Research*, τόμ. 22 (3): 364-392.
- Green, Donald, Gerber, Alan and De Boef, Suzanna (1999), "Tracking Opinion Over Time: A Method for Reducing Sampling Error", *Public Opinion Quarterly*, τόμ. 63: 178-192.
- Holbrook, Allyson, Green, Melanie and Krosnick, Jon (2003), "Telephone Versus Face-to-Face Interviewing of National Probability Samples with Long Questionnaires: Comparisons of Respondent Satisficing and Social Desirability Response Bias", *Public Opinion Quarterly*, τόμ. 67: 79-125.
- Stephenson, Laura and Crête, Jean (2011), "Studying Political Behavior: A Comparison of Internet and Telephone Surveys", *International Journal of Public Opinion Research*, τόμ. 23: 24-55.
- Βερναρδάκης, Χριστόφορος (2011), *Πολιτικά Κόμματα, Εκλογές και Κομματικό Σύστημα. Οι Μετασχηματισμοί της Αντιπροσώπευσης 1990-2010*, Αθήνα, Εκδόσεις Σάκκουλα.
- Βερναρδάκης, Χριστόφορος (2014), «Ευρωεκλογές 2014. Οι Βασικές Διαιρετικές Τομές του Εκλογικού Σώματος», (ανάρτηση 29 Μαΐου 2014) Διαθέσιμο στο: <http://rednotebook.gr/2014/05/evroekloges-vasikes-diairetikes-eklogikou-swmatos/>.
- Βερναρδάκης, Χριστόφορος και Μανουσσογιαννάκη, Ηρώ (2011), «Η Ποιότητα των Ερευνών Κοινής Γνώμης και τα Μεθοδολογικά τους Όρια στη Σημερινή Συγκυρία». Ανακοίνωση-Εισήγηση στο διήμερο επιστημονικό Συμπόσιο *Δημοτικές και Περιφερειακές Εκλογές 2010- Η Πρόκληση της Διοικητικής Μεταρρύθμισης*, Αθήνα, ΕΕΠΕ, 17-18 Φεβρουαρίου.